

УДК 81'373.45

Радомська Л. А.,
пошукувач Інституту української мови НАН України,
викладач,
Вінницький національний технічний університет

СКЛАДНІ УТВОРЕННЯ ІЗ ЗАПОЗИЧЕНИМ ПРЕПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ

Освоєння нових запозичень, зумовлених глобалізаційними процесами, на фонетичному, граматичному, словотвірному рівнях сучасної української літературної мови залишається непростю, однозначно нерозв'язаною проблемою. Позамовні чинники, передусім Інтернет, засоби масової інформації, реклама, пришвидшили темпи входження нових запозичень до відповідних функціональних сфер [6, 232]. Це “не дає змоги на початкових етапах оперативно проконтролювати правильність їх освоєння, відповідність нормам української орфографії, особливостям звукового ладу української літературної мови, традиціям національного словотворення тощо” [1, 3].

Тому глибокого професійного аналізу, теоретичного осмислення потребують різні типи лексичних інновацій, якими поповнюється система мови. Серед лінгвістів, які у своїх працях вивчали особливості іншомовних запозичень, виокремлюємо дослідження К. Г. Городенської [1], Є. А. Карпіловської [3; 4], Л. П. Кислюк [5], Н. Ф. Клименко [6; 7], І. М. Кочан [9], Д. В. Мазурик [12], О. А. Стишова [15] тощо. Проблему запозичень в українській термінології розглядали Т. Й. Лещук [10], О. А. Лисенко [11], Т. І. Панько [13], І. П. Скорейко-Свірска [14] та багато інших.

Як зазначають дослідники, “нові лексичні запозичення адаптують до всіх підсистем української літературної мови різними способами – транслітеруванням, транскрибуванням, калькуванням, гібридизуванням тощо” [1, 3]. Проте чимало з них залишаються неосвоєними, перенесеними на ґрунт української мови у складі цілих лексичних одиниць з відмінним статусом у мові-джерелі.

Водночас фахівці-мовознавці повинні “оперативно вивчати процеси лексико-словотвірних інновацій, давати їм правильну лінгвістичну кваліфікацію, активніше втручатися в процеси освоєння потрібних, соціально і науково перспективних нових номінативних одиниць...” [1, 4]. Оскільки процес запозичень здебільшого неконтрольований з погляду доцільності/недоцільності у вживаних нових компонентах чи словах, **актуальною** є потреба їхнього грамотного лінгвістичного витлумачення, формулювання фахових рекомендацій щодо правильного фонетичного і граматичного оформлення інновацій. **Мета** статті полягає у спробі дати чітку кваліфікацію складним утворенням із запозиченим препозитивним компонентом, що за традицією в українській мові пишуться через дефіс, та відповідно запропонувати критерії для їх правопису. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання

наступних **завдань**: 1) з'ясувати основні думки мовознавців щодо природи складних утворень із запозиченим препозитивним компонентом; 2) проаналізувати особливості функціонування таких іменників в українській термінологічній лексиці, виокремити їх лексико-семантичні групи; 3) на основі аналізу структури запозичених найменувань запропонувати критерії для чіткого розмежування іменників-юкстапозитів, складноскорочених та простих слів і відповідно правила їх написання разом або через дефіс.

У системі української термінології можна виокремити значний пласт термінологічних одиниць з дефісним написанням складників, структура яких не характерна для української мови. У таких утвореннях означальний компонент стоїть у препозиції до означуваного, що є наслідком перенесення на ґрунт української мови англійського словотвірного типу, на відміну від українського зразка, де означальний (або атрибутивний) компонент традиційно знаходиться у постпозиції. Порівняймо іменники-юкстапозити, побудовані за українським зразком: *верстат-автомат, газ-відновник, куля-пілот, помпа-форсунка, програма-диспетчер, свердло-розвертка, спирт-сирець, фільтр-відстійник* тощо – та утворення *блокінг-генератор, генерік-продукт, вакуум-фільтр, дуплекс-автотипія, ейсид-рок, колор-індекс, контент-аналіз, лендинг-бізнес, муниц-метал, нутч-фільтр, серієс-машина, сет-циліндр, своп-курс, тайм-чартер* і багато інших. Такі компоненти (*блокінг-, вакуум-, генерік-, ейсид-, муниц-, колор-, контент-, нутч-, своп-, серієс-, тайм-* тощо) є запозиченими, а тому в українській мові вони послідовно займають препозицію до означуваного компонента та мають дефісне оформлення, аналогічно до мови-джерела, хоч “використання чужомовної традиції деформує саму природу української літературної мови” [1, 4].

Складні утворення із запозиченими препозитивними компонентами активно поповнюють склад української термінологічної лексики. Переважно вони позначають назви приладів, пристроїв, механізмів, назви організацій та установ, термінів мистецтва, назви явищ та процесів, назви осіб за професією, посадою, званням (подано з написанням, яке зафіксоване в лексикографічних джерелах):

1) назви приладів, пристроїв, механізмів: *вакуум-фільтр, нутч-фільтр, блок-апарат, вакуум-апарат, гамма-апарат, лот-апарат, рентген-апарат, торкрет-апарат, гауч-прес, фок-щогла, етикет-пістолет, мас-спектрограф, крос-циліндр, сет-циліндр, дизель-молот, мюль-машина, рашель-машина, різ-машина, тандем-машина, шаржир-машина, шунт-машина, свін-генератор, компаунд-помпа, дерик-кран, кабель-кран, стоп-кран* тощо;

2) назви організацій та установ: *стелс-компанія, траст-компанія, фактор-компанія, хайтек-компанія, жокей-клуб, яхт-клуб, фактор-фірма, хедж-фірма, траст-фірма, прес-центр, профіт-центр, сервіс-центр, бізнес-центр, мікс-фонд, хедж-фонд, траст-фонд, фактор-фірма, хедж-фірма, траст-фірма, райфайзен-банк, арт-кафе, інтернет-кафе, інтернет-клуб, ін.;*

3) терміни мистецтва: *андеграунд-рок, арт-рок, афро-рок, бард-рок, блюз-рок, глем-рок, глітер-рок, джизус-рок, едалт-орієнтид-рок, ейсид-рок, панк-рок, ротро-рок, софт-рок, спейс-рок, техно-рок, фолк-рок, хард-рок,*

блек-метал, дес-метал, дум-метал, пауер-метал, спід-метал, треш-метал, хеві-метал, хеві-треш-метал, зонг-опера, рок-опера, гранд-опера, біт-музика, доско-музика, поп-музика, рок-музика, фолк-музика, вест-коуст-джаз, фрі-джаз, хот-джаз, біг-бенд, джег-бенд, спазм-бенд, боді-арт, поп-арт тощо;

4) назви явищ та процесів: *кластер-ефект, оже-ефект, пінч-ефект, скін-ефект, флікер-ефект, динамо-ефект, шрот-ефект, крос-умова, секс-фільм, слайд-фільм, лендинг-бізнес, траст-бізнес, спот-ринок, форвард-ринок, крос-курс, своп-курс, спот-курс, такс-курс, прес-ефект, пінг-ефект, віл-інфекція, колі-інфекція, прайм-тайм, демпінг-синдром, піриформіс-синдром, форпост-синдром, дуплекс-процес, крекінг-процес, триплекс-процес, шевінг-процес, скрап-процес та ін.;*

5) назви осіб за професією, посадою, званням: *біл-брокер, борт-брокер, маркет-мейкер, ньюс-мейкер, імідж-мейкер, камер-музикант, рок-музикант, лід-менеджер, піар-менеджер, зауряд-офіцер, обер-офіцер, субалтерн-офіцер, штаб-офіцер, флаг-капітан, прем'єр-майор тощо;*

6) назви видів документів: *бербоут-чартер, тайм-чартер, димайз-чартер, gros-чартер, бланко-вексель, депо-вексель, плац-вексель, прима-вексель, ректо-вексель, соло-вексель, берс-нот, букінг-нота, кредит-нота, фікшур-нот, дуаль-карта, сервіс-карта, нау-рахунок та ін.;*

7) назви методів, способів: *арт-терапія, бань-терапія, вакуум-терапія, експрес-метод, отан-метод, симплекс-метод, андрогін-аналіз, експрес-аналіз, контент-аналіз, кліренс-тест, експрес-діагностика, мас-спектографія та багато інших.*

В українському мовознавстві, попри інтенсивне зростання кількості запозичених елементів у терміносистемах інформатики, мистецтва, спорту, економічній, суспільно-політичній, досі немає однастайності в трактуванні іменників такої структури і тому чимало з них вживається в неадаптованій формі з порушенням чинного правопису. Зовні усі іменники подібні до юкстапозитних утворень. Ця схожість виявляється, насамперед, у дефісному написанні. Проте деякі з них не є в українській мові юкстапозитами, тобто складними іменниками, утвореними з двох самостійних іменників без сполучного голосного.

Г. М. Віняр, аналізуючи словотвірні тенденції в українській мові 80-х – початку 90-х років ХХ ст., виділила нову для української мови юкстапозитну модель з першим незмінюваним компонентом під впливом структури запозичень, яку особливо активно використовують в економіці (*бізнес-газета, бізнес-семінар*), пресі та інформації (*інформ-шоу, блиц-інтерв'ю*), в музиці (*рок-гурт, поп-музикант*). Їхню появу автор пояснює прагненням до компресії мовлення [2, 13]. На сучасному етапі компоненти **бізнес-, дизайн-, інтернет-, піар-, медіа-** та ін. стали вершинами потужних словотвірних гнізд. Українські мовознавці кваліфікують утворення із цими запозиченими компонентами як іменники-юкстапозити [4; 6], напр.: *бізнес-новини, бізнес-ідея, бізнес-освіта, бізнес-школа, бізнес-планування, бізнес-видання, бізнес-кореспонденція, бізнес-етикет, бізнес-кредити, бізнес-партнер; піар-прорив, піар-кампанія, піар-операція, піар-пропозиція, піар-публікація, піар-менеджер, піар-фахівець;*

інтернет-видання, інтернет-часопис, інтернет-послуга, інтетернет-трансляція, інтернет-зв'язок, інтернет-адреса, інтернет-версія, інтернет-лекція, інтернет-переказ, інтернет-залежність, інтернет-розвідка; медіа-підтримка, медіа-програма, медіа-аналітика, медіа-стиль, медіа-школа, медіа-група, медіа-працівник, медіа-текст тощо. Проте очевидно є можливість трансформації таких іменників у прикметникове словосполучення: *бізнес-новини* – бізнесові новини, *піар-кампанія* – піарівська кампанія, *інтернет-видання* – інтернетівське (інтернетне) видання, *медіа-програма* – медійна програма. Ці утворення “деформують граматичну традицію української мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників” [1, 5]. Те, що їхня перша частина є усіченою прикметниковою основою, а друга – цілим іменником, дає підстави кваліфікувати їх як усічено-словесні аббревіатури (складноскорочені слова) і писати разом: *бізнесідея, піарменеджер, інтернетпослуга, медіастиль* тощо.

Іменники з препозицією компонентів **поп-, арт-, еліт-, економ-, секс-, штрих-** та под. визначають як напіваббревіатури-напів'юкстапозити [8, 11], традиційно мішані аббревіатури [1, 6] або атрибутивні аброморфеми препозитивного типу, що розгортаються в прикметники, відповідно – у *популярний, елітний, економний, сексуальний* (аброморфема **арт-** не розгортається, приєднується за готовим зразком-моделлю, може вживатися як атрибутивна препозитивна, за значенням синонімічна з “мистецький”) [8, 40]. Оскільки, як і в попередніх утвореннях, перші компоненти таких лексичних одиниць є скороченими прикметниковими основами, це дає змогу визначати їх як складноскорочені слова і відповідно до чинного правопису писати разом: *артбізнес, економклас, сексфільм, штрихкод* та ін.

За сформованою в українському словотворі традицією писати префікси та префіксоїди інтенсивності разом, так треба писати і нові словотворчі форманти української мови зі значенням інтенсивності ознаки, високої професійності, статус яких сьогодні витлумачують ще неоднаково (префіксоїди, абропрефікси, аброморфеми препозитивного типу та ін.) **топ-, віп-, бліц-, біт-** та ін. [1, 5]: *топменеджер, віпклієнт, бліцінтерв'ю, бітмузика*.

Важливо виокремити компоненти, які потрапили у складі готових цілих слів, запозичених з різних мов світу. Вони були в структурі складних одиниць у мові-джерелі, але не набули такого статусу в українській мові і залишилися словотвірною неосвоєними, напр.: *хедж-фірма, профіт-центр, флаш-фаза, тайм-чартер, дуаль-карта, нау-рахунок, гауч-прес, серієс-машина, лід-менеджер, спейс-рок, хеві-треш-метал* тощо. Такі утворення суперечать словотвірній нормі сучасної української літературної мови, за якою через дефіс потрібно писати складні іменники, компоненти яких є самостійними, окремо вживаними словами (пор. юкстапозити *бета-коефіцієнт, дуплекс-автотипія, жокей-клуб, крекінг-процес, солюкс-лампа, фактор-компанія* та ін.). Препозитивні компоненти (або обидва – *біг-борд, екзит-пол, секонд-хенд,*

нюс-мейкер, юзд-лук, плей-оф і под.) неосвоєних лексичних запозичень не

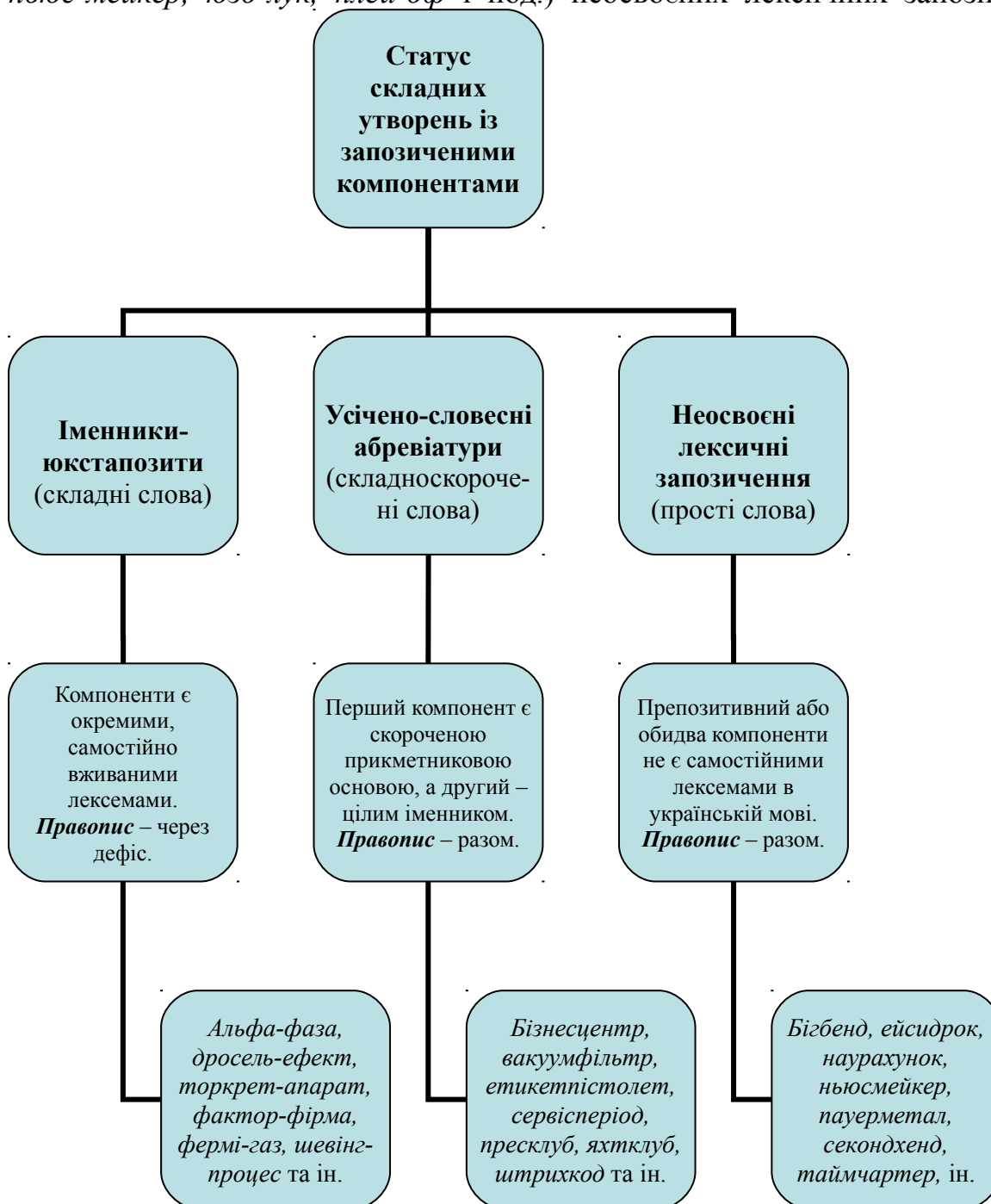

Схема 1. Статус, критерії його визначення і правопис складних утворень з дефісним написанням запозичених компонентів.

вживаються самостійно і не є юкстапозитами в українській мові, тому їх треба писати разом.

Критеріями визначення статусу складних утворень із запозиченими компонентами і виокремлення з-поміж них іменників-юкстапозитів, усічено-словесних аббревіатур, неосвоєних лексичних одиниць можуть слугувати такі ознаки (див. схему 1):

- уживання компонентів як самостійних слів в українській мові;

- наявність/відсутність предметного значення компонентів;
- наявність скороченої прикметникової основи у складі іменника.

Отже, освоєння нових запозичень, зокрема складних найменувань із препозитивним означальним компонентом, повинно супроводжуватися їхньою асиміляцією на фонетичному, граматичному, словотвірному та лексико-семантичному рівнях мови. Критеріями для визначення статусу і правопису таких іменників можуть стати: уживання компонентів як самостійних слів в українській мові, наявність предметного значення компонентів, скороченої прикметникової основи у складі іменника. Дослідження запозичених елементів варто продовжити вивченням співвідношення лексичних інновацій та питомих назв відповідних понять у різних терміносистемах.

Література

1. Городенська К. Г. Нові запозичення на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Г. Городенська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / Відп. редактор М. Я. Плющ. – К., 2009. – Випуск 5. – 286 с. – С. 3 – 7.
2. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х– початку 90-х років XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992.
3. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи : регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов : зб. темат. блоку на XIV Міжнар. з'їзді славістів (Охрид, Македонія). – К., 2008. – С. 3 – 22.
4. Карпіловська Є. А. Тенденції засвоєння англіцизмів у сучасній українській мові / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 78 – 84.
5. Кислюк Л. П. Особливості засвоєння іншомовної лексики словотвірною підсистемою сучасної української мови / Л. П. Кислюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – № 6. – Кн. 1. – С. 182 – 186.
6. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К., 2008. – 336 с.
7. Клименко Н. Ф. Неологізування в українській мові в часи глобалізації / Н. Ф. Клименко // V Міжнародний конгрес Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 38 – 42.
8. Климович С. М. Структурно-семантичні типи абрутворень в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. М. Климович. – Херсон, 2008. – 224 с.
9. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / Ірина Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
10. Лещук Т. Й. Греко-латинські термінологічні запозичення – основа науково-технічної термінології / Т. Й. Лещук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2010. – С. 74 – 78.

11. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. А. Лисенко. – Харків, 1999. – 19 с.
12. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 19 с.
13. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
14. Скорейко-Свірська І. П. Освоєння англомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. П. Скорейко-Свірська. – К., 2009. – 20 с.
15. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

Анотація

У статті здійснено аналіз складних найменувань із запозиченим препозитивним компонентом, що мають дефісне написання в українській мові; з'ясовано причини порушень українських орфографічних норм при невідповідному оформленні запозичень, запропоновано способи їх усунення.

Ключові слова: запозичений компонент, іменник-юкстапозит, аббревіатура, неосвоєні лексичні запозичення.

Аннотация

В статье осуществлён анализ сложных наименований с заимствованным препозитивным компонентом, которые имеют дефисное написание в украинском языке; выяснены причины нарушений украинских орфографических норм при несоответствующем оформлении заимствований, предложены способы их устранения.

Ключевые слова: заимствованный компонент, существительное-юкстапозит, аббревиатура, неосвоенные лексические заимствования.

Summary

In the article adoption of the difficult names with the borrowing prepositive component, which have the hyphen writing in Ukrainian has been analyzed, the causes of breaking of the Ukrainian orthographic norms out at incongruous registration of borrowings have been determined, the ways of their removal have been offered.

Keywords: borrowing, component, noun-juxtaposition, abbreviation, unmastered lexical borrowings.